

տամուտ լինել տեսնելու և ծանաչելու Նորան։
Թովմասի պէս թերահաւատները հե-
տամուտ կլինէին և որպէս զի յարու-
թեան փառքի մէջ Նորան տեսնեն և Տէր
ու Աստուած խոստովանեն պէտք է նախ
ստրկական խոնարհ վիճակի մէջ տեսած
լինին. պէտք է քայլ առ քայլ հետեւեն
Նորա երկրաւոր կեանքին, այնպէս խորա-
սուզուին հոգեով այս հրաշալի կեանքի ման-
րամանութեանց մէջ, որ հեղ և խոնարհ
Մարդոյ Որդւոյ պատկերը իւր ամբիժ մաք-
րութեամբ նկարուի նոցա ներքին տեսու-
թեան առաջ և համոզուին թէ ոչինչ չկայ
այս պայծառ պատկերի մէջ նիւթական ան-
ցաւոր աշխարհին պատկանող, թէ յիշուի՝
ինչպէս սիրելի աշակերտն է ասում, մարդ-
կային աչքը արժանանում է այստեղ Աս-
տուած մարմնացած տեսնելու և մարդկային
ձեռքը՝ «շօշախել ի վերայ Բանին կենաց»
Այդպիսի համոզում ունենալուց յետոյ խա-
չի վերայ դամուած Աստուծոյ Որդին իբրեւ
տարօրինակ առեղծուած չի ներկայանայ մեզ
այլ ևս այլ իբրեւ աստուածային բոլոր խոր-
հուրդները բացատրող ամենափնւմ մի խոր-
հուրդ. մեզ ոչ միայն անհնարին չի թուի
ընդունել թէ Նա յարութիւն է առել մա-
հաւան գրկից, այլ և ստիպուած կզաննէք
մեզ վկայել ու Պետրոս առաքեալի հետ թէ
«ոչ էր հնար ըմբռնել Նմա ի մահուանէ»
ամենայն երկիւղածութեամբ ու երախտադի-
տութեամբ ծունկ կխոնարհենք Նորա ա-
ռաջ և Տէր ու Աստուած կխոստովանենք
այն վեհ խորհրդով, որ Առաքեալն է պահան-
ջում. «Ձայն խորհրդի իւրաքանչիւր որ ի
ձեռք, որ և ի Բրիստոս Յիսուս, որ ի կերպա-
րանս Աստուծոյ է՝ ոչինչ յափշտակութիւն
համարեցաւ զլինելն հաւասար Աստուծոյ, այլ
զանձն ունայնացոյց, զկերպարանս ծառայի
առեալ, ի նմանութիւն մարդկանց եղեալ
և կերպարանօք գտեալ իբրեւ զմարդ, խոնար-
հեցոյց զանձն լեալ հնազանդ մահու չափ
և մահու խաչի վրան որպէս և Աստուած զՆա
առաւել բարձրացոյց և շնորհեաց նմա անուն»

որ ի վեր է քան զամենայն անուն. զի յա-
նուն Յիսուսի Բրիստոսի ամենայն ծունկ
կրկնեացի, երկ'աւորաց և երկրաւորաց և
սանդարամեականաց, և ամենայն լեզու խոս-
տովան լիցի, թէ Տէր է Յիսուս Բրիստոս՝ ի
փառս Աստուծոյ Հօր»։ ***

ՅՈՒՆԵԿԱՆ ՎԵՆԵԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.

(Նարոնակութիւն) *

Վանականութեան և նրան շրջապատող ժո-
ղովորդի մէջ եղած յարաբերութիւնը ամեն աեղ
հիմք գործաւ առաքելութեան (Mission) զարգաց-
ման, Քրիստոնէութիւնը ինչպէս արեւելքում, նոյն-
պէս և արեւմուտքում՝ առաջ զլիաւորապէս քա-
ղաքներում արմատացաւ, և պետական յունական
եկեղեցին, քրիստոնէութեան յաղթանակից յե-
տոյ, շատ քիչ եռանդ ցոյց տուեց նրա ազդեցու-
թիւնը աւելի հեռաւոր շրջաններում տարածելու.
Քորնպիսկոպոսները, որոնց աթոռատեղիները զիւ-
ղական ժողովորդի քրիստոնէացման համար կենտ-
րոնատեղիներ պիտի լինէին, շատ կանուխ զրկուե-
ցին իրենց կոչումից. դէպի այս նպատակը առա-
ջին քալ արուեցաւ արդէն Անկիւրիոյ ժողովում.
314-ին, Դորա փոխարէն անապատում քաշուած
վանական զաղթականութիւնները կամ վանքերը,

*** Փիլիպ. Բ. 5—11. Այս նշանաւոր խոս-
քերի միտքը ազատ կերպով թարգմանած, հետեւե-
ալն է. «Ձեր մէջ իշխող սկզբունքը թող այն լի-
նի, ինչ որ էր Յիսուս Քրիստոսի մէջ. որ թէպէտ
Աստուծոյ կերպարանք ուներ, Աստուծոյ հաւասար
լինելը մի աւար ջհամարեց (որ պինդ պահել
պէտք էր և ձեռքից չթողնել), այլ ինքն իրեն
զրկեց՝ ստրուկի կերպարանք առնելով, մարդու նը-
մանութիւն ստանալով և իբրեւ մարդ ներկայանա-
լով (որով) խոնարհեցրեց իրեն և եղաւ այնչափ
հնազանդ, որ մահ յանձն առաւ, այն ևս խաչի
մահ, Աւստի և Աստուած նորան խիստ բարձրացրեց
և շնորհեց նորան այն անունը, որ ամեն անունից
բարձր է, որպէս զի Յիսուսի անուամբ ամէն ծունկ
խոնարհի թէ երկնաւորների, թէ երկրաւորների և
թէ ստորերկրայինների և ամեն լեզու խոստո-
վանէ, թէ Յիսուս Քրիստոսը Տէր է, ի փառս Հայր
Աստուծոյ»:

* Ա. Յովհ. Ա. 1. Յովհ. Ա. 14.

** Գործք Բ. 24.

շրջակայքի քրիստոնեաների կրթավայրեր դարձան, որտեղից նաև խիական առաքելութիւններ էին ուղարկում մերձակայ և հեռուոր հեծանոս ազգերի մօտ։ Աւանականներն էին, որ քրիստոնէութիւնը մինչև Ասիոյ խորքերը տարածեցին։ Վանականութիւնն էր, որ քրիստոնէական ժառանգութիւնը շահեցնելով, որքան հնարաւոր էր պահպանեց։ Երբ արաբական աւերածի փոթորիկը յուսկան եկեղեցու վրայ խուժեց, եպիսկոպոսները շատ շուտով տեղի տուին չարիքի առաջ։ Արդէն Տրուլլանեան ժողովը տալիս է այնպիսի վճիռներ, որոնց մէջ եպիսկոպոսները մեղադրուած են ակներև անհաւատարմութեան համար։ Բայց վանականութիւնը իւր կայաններում սպասեց մինչև վերջը, և վանքերը մինչև օրս իսլամի յափըշտակած երկիրներում քրիստոնէութեան ամենաանառիկ պատեհներն են։

Այսպէս ուրեմն վանականութիւնը առանց իւր կողմից մի նպատակաւոր ձգտում ցոյց տալու, յունական եկեղեցու մէջ իսկապէս առաջնակարգ տեղ գրաւեց։ Նա բարձրագոյն բարոյական հնչիւնակութիւնն էր, եկեղեցական ամենակարեւոր պաշտօնները, մանաւանդ հոգիների հոգսը՝ նրան էր բաժին ընկել։ այս պատճառով ևս նրա ազդեցութիւնը չափազանց մեծ էր, որովհետև այդ ազդեցութիւնը ոչ թէ բռնի միջոցների, այլ անհատական առանձնայատկութեանց վրայ էր հիմնուած։

Զարմանալի կլինէր, եթէ եկեղեցու հոգևոր կեանքը այս ազդեցութեան հետքերը չէրէր, եթէ վանականութեան յաջողութեամբ չլինէր նաև «աշխարհի որդւոց» քրիստոնէութեան վրայ իրենց կնիքը դրոշմել։ Իւր ամբողջ էութեամբ վանականութիւնն այնչափ արագ կերպիւ ներգործութիւն ունեցաւ արեւելեան եկեղեցու մէջ, որ շուտով նրա ուշադրութիւնը քրիստոնէութեան գործնական կողմի վրայ դարձաւ։ Եկեղեցին այստեղ առաջնորդի պէտք ունէր։ Նորա ցոյց տուած եռանդը դաւանական խնդիրների լուծման համար պէտք է իւր անդամների վրայ այն տպաւորութիւնն աւնէր, թէ քրիստոնէութեան մէջ էականը ուղղափառութիւնն է, Թէև մինչև այժմ պնդողներ կան, որ յունական վանականութիւնն ևս առանձին հաճոյքով մասնակցել է դաւանական վէճերին, բայց այդ մի առասպել է միայն։ Ս. Բարսեղի ընդունած դրութիւնը վանականութեան համար միշտ օրինակելի է եղել։ Նա միշտ զգուշացրել էր շեշտելով, Վերորդութեան մասին ոչ մի անօգուտ փիւմարանութիւն չանել և պատճառը հարցնողներին, պարզապէս պատասխանել, մենք հաւատում ենք՝ նրան, որի անուամբ մկրտուած ենք։ Վանականութեան համոզմամբ հաւատոյ գաղտնիքների հիմքն այնքան խոր է, որ յանդգնութիւն պէտք է համարուէր նրանց քննութեամբ դրադ-

ուել։ շատ շատ կարելի էր նրանց խորհուրդը գուշակել կամ նկատել, բայց երբէք մարդկային սահմանափակ խելքով բուն էութիւնը հասկանալ և ապացուցանել։

Վանականութիւնն ուրեմն յականայից է զբաղւում այդ խնդիրներով, որ կրկին և կրկին անգամ եկեղեցու մէջ յարուցանում էին հետեականօրէն մտածելու տենդով բռնուած մարդիկ, նախկին գարեթի մոլեռանդութիւնը արգիւնք է անօգուտ տեսական վէճերի և գործնական բարեպաշտութեան պակաս եռանդի պատճառով յառաջացած զարոյթի։ Իսկական խոր հետաքրքրութեամբ վանականութիւնը մասնակցում էր վէճերին միայն այն ժամանակ, երբ մի որոշում ուղղակի կրօնական կեանքը շօշափում էր։ Արդիւնէսի դէմ առեւութիւնը բոլորեցուց, երբ նա ժխտեց զժողային պատիժների յաւիտեականութիւնը, որովհետև զրանով բարոյական կեանքի զարկերակը կտրուած էին համարում։ Ինչ որ մի անգամ իրր դաւանանք հաստատուած էր, վանականութիւնը ընդունեց իրր սեպհականութիւն, առանց հաւատքը հասկանալի կերպով ձեակերպել ձգտելու։ Նրա սրտի իղձն էր բարեպաշտութեան մէջ մարդել։ Այսպէս յիրաւի վանականութիւնը ուզում էր ուղղափառ լինել, բայց քարոզում էր նաև անդադար, որ ուղղափառութիւնը միայն բաւական չէ, էականը և վճռականը Աստուծոյ պատուէրների կատարումն է։ Սիմէօն Նոր աստուածաբանը, ակն յանդիման նախատում է պատրիարքին, թէ նա եկեղեցին կործանում է՝ եպիսկոպոսացուներից միայն ուղղափառութիւն պահանջելով, բառի բուն մտքով ուղղափառ նա է ամենից առաջ, ով ուղիղ հաւատոյ համաձայն կեանք է վարում։

Բայց վանականութիւնը ոչ միայն եռանդով գործնական բարեպաշտութեան գիտակցութիւնը զարթեցրեց եկեղեցու մէջ, այլ նաև բարոյական աշխարհայեցողութիւնը զտեց և խորացրեց, Արեւմտեան եկեղեցին արդէն այն ժամանակ վաղուց ի վեր վտանգաւոր ճանապարհի վրայ էր։ Այստեղ ամենամիջոցաւոր ազդեցութիւն էր գործել բարոյական գաղափարների վրայ այն սկզբունքը թէ՛ գործեր կան, որոնք ըստ ինքեան բարոյական արժէք ունեն, որոնց արտաքին ձեական կատարումը արգարութեան նշան կարող է համարուել և Աստուծուն ընդունելի լինել։ Այս գաղափարի հետեական զարգացումը յառաջ բերաւ խոստովանութեան կարգը իւր բարդ կանոններով, Յունական եկեղեցուն ծանօթ չէ բարոյական աշխարհայեցողութեան այս բոլորովին ստոր հաշուական ձևը։ Այստեղ ոչ մի հասկացողութիւն չկայ «արժանիքի» (meritum, verdienst) և «հատուցման» (satisfactio, genugthuung) մասին։

Յունական եկեղեցին շատ լաւ ճանաչում և

գնահատում է որոշ աչքի ընկնող բարոյական երևույթները ինչպես օր. ամուրի կեանք, պահք, ուղորմութիւն, նա իւր հաւատացեալներից աւելի խիստ կարելի է ասել՝ ճգնաւորական պահանջներ է անում, քան արեւմտեան եկեղեցին. բայց երբէք չի մոռանում, որ ճգնութիւնը վարժութիւն է, և վարժութիւն պիտի լինի միայն բարոյական նպատակների հասնելու համար, և որ անձնութեանը այն ժամանակ միայն խորհուրդ և արժէք ունի, երբ զբաղուի ճշնել կարելի է մի ստոր հակումն, կամ ինչպէս իրենք են ասում, երբ գրանով մի կիրք է բժշկուում, Եւրոպական եկեղեցին ևս տաճում է այն անկախութիւնը, թէ իւրաքանչիւր արտակարգ գործ Աստուծոյ կողմից առանձին վարձատրութեան պիտի արժանանայ. բայց երբէք չի մոռնում որ և է իրաւունքի կամ պահանջի և կամ գործի նախօրոք չափած ձեւած շարժելի մասին, նշմարուում է, թէ արտաքին կարգի բարի գործ կատարողը Աստուծոյ մտերմին է դառնում և պարզերես նորա առաջ ելնել կարող է, ուրեմն և այդպիսի մէկի խնդիրներն աւելի սիրով կ'ստուին:

Եկեղեցին ջանք էր գործ գնում այստեղ, որ ճգնաւորական բարձր առաքինութիւնների կարգում ամենամանր բարոյական սկզբունքները՝ ներդաժնութիւն, զմասրութիւն, սէր, դէպի մերձաւորը՝ անփութութեան չմատուին, Ուսաց եկեղեցու ամենադրաւիչ առանձնայատկութիւններից է զոր օրինակ այն, որ հաւատացեալները խորապէս զգում են կարօտեալներին օգնութեան հասնելու պարտականութիւնը, Եւրոպական եկեղեցին ամենից աւելի վանականութեան է պարտական, եթէ այս բարոյական ձգտումը աւելի մաքուր մնաց և մանկական անարատութեամբ աւելի իւր՝ քան արեւմտեան եկեղեցու մէջ, Արդհետեւ վանականը ճգնում էր միմիայն՝ Բրիտանիայի ճշմարիտ աշակերտ լինել, որովհետեւ բարձրագոյն ճգնաւորական սկզբունքը՝ ամբողջ կեանքի սրբագործումը, նոյն իսկ վանականութեան կողմից իբր միջոց էր նկատուում ներքին կատարելութեան հասնելու, ուստի և միշտ վառ մրնաց այն գիտակցութիւնը, թէ բարոյական նպատակը անձի կատարելագործումն է, և թէ այս նպատակին հասնելը պարզ պարտաւորութիւն է, Այն հասկացողութիւնը, թէ բարոյական նպատակը սեպհական անձի կատարելութիւնն է, ստիպեց վանականութեան խիստ քննութեան ենթարկել իւր անձը, Վանականները գիտեն, որ մեղքը սրտի չար խորհուրդներիցն է բղխում, զրա համար նոքա ամէնից առաջ այդ խորհուրդներով են զրազուում, որոնց անձնելիան տէրը պիտի լինին, որովհետեւ զբաղուի է սկսում ինքնակրթութիւնը, Վանականի զրական նպատակն է՝ իւր բոլոր մտածմունքները Աստուծոյ վրայ կեդրոնացնել, ինքնիրեն այնպէս

մարդել, որ այդ մտածութիւնն Աստուծոյ մասին ամէն տեղ նրան ուղեկցէ և նոյն իսկ ամենաշնչին գործերի ժամանակ նրա ներքին գրգիռը լինի:

Մարդ աղչում է ներկայ ժամանակի դիւտեր տեսնելով նրանց գործադրած միջոցների մէջ: Արդէն ըստ Ամանասի Անտուիոս վանականներին խորհուրդ է տալիս գրի առնել բոլոր այն մտքերը, որոնք օրուայ ընթացքում նրանց կ'յուզէին, նշանակելով նաև՝ ուզում են նոքա արդեօք ուրիշներին խոստովանել այդ, թէ ոչ, երեւոյթութիւնը վարժեցնելու ուրիշ շատ մարդանքներ կ'ուրիտական հրահանգներն են յիշեցնում. բայց հետաքրքրականը ոչ թէ ինքնակրթութեան այս փոքր յատկանիշներն են, այլ այն հանգամանքը, որ գրանով ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող մի բարդ հոգեւոր յառաջագիմութիւն տեղի ունեցաւ, Արդհետեւ սեպհական սրտի բժշկութեան խնդիրը վանականի հայեացքը դէպի մի նոր աշխարհ, այսինքն ներքին կեանքի աշխարհն ուղեկցի, որից ստացած պատկերն այնպէս կ'ախարհիչ է, որ առանց վարանելու ընդունել կարելի է, թէ նոքա հասած էին ամբողջ հոգեւոր կեանքի զարգացման մի բարձր աստիճանին, Ա. Լոու. թղթի է. զլխում նկարագրուած փորձառութիւնները այստեղ առաջին անգամ օրինակելի ձեւով իրականանում են, Այստեղ տեսնում ենք նաև միանձնի իբրև մի նշանաւոր անհատի կրածներից և փորձաքններից քաղած խրատները: Մի ամբողջ գրականութեան առարկայ է եղել մեծ ճգնաւորների փորձերը և մտքերը՝ պատմութեանը և խորհրդաւոր ասացութեանը, համայնական սեպհականութիւն դարձնել:

Այն, ինչ որ յունական վանականութիւնը հասկացել և արել է, կարելի է համեմատել Օգոստինոսի արեւմտեան եկեղեցու մէջ տուած գործունէութեան հետ, Նրկու կողմից ևս այն գիտակցութեան են հասել, որ խաւր սեպհական մի աշխարհէ կեդրոնն է և որ հենց այս աշխարհում են մարդկութեան առաջադրած բարձրագոյն խնդիրները, Եւրոպական եկեղեցին չէ կարող ցոյց տալ իւր ամբողջ դաւանութիւնը պարունակող գրական մի երկ, Օգոստինոսի համեմատութեամբ յոյն հեղինակները պակասաւոր են և խիստ վերացական, Բայց սրա պատճառը միայն այնպիսի հանձարի պակասութիւնը չէր, որ ներքին աշխարհը կատարելապէս ըմբռնէր և նորա երևոյթները պարզաբանէր, Հետաքրքրական է այստեղ մի ուրիշ խնդիր, Եւրոպական վանականութիւնը ի դուր չի կրկնել միշտ Պոզոս առաքելի խօսքերը. «Ձառ ի յետոյսն մոռացեալ է, և ի յառաջագիման նկատեալ ևս», Եղիւ իւր գործը նրանով էր վերջացնում, որ պատահած դէպքերից կանոններ էր մշակում ապագայի համար, Էական նշանակութիւն ունեցողը

նորա համար նոյն իսկ վճիռն էր: Այս գործնական ընդգծումի շնորհիւ է ձեռք բերել յունական վանականութիւնը այն բոլորը, ինչ որ մեզ զարմացնում է յանձին իւր լաւագոյն ներկայացուցիչների — վճառականութիւն, բնաւորութեան անդրադարձի անդորրութիւն և յարատեւ գուարթութիւն, որ ներքին ներդաշնակութեան արդիւնք է: Ո՞վ կարող էր իմանալ, որ այս մարդիկ իրենց դատողութեան և վարմունքի մէջ ցոյց տուած վստահութիւնը սեպհական անձի դէմ մզած սաստիկ կռուի մէջ էին ձեռք բերել:

Ինչ որ վանականութիւնը դտել է և գործադրել, ամբողջ եկեղեցու համար կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել: Աւելի նկատելի է այդ ազդեցութիւնը քարոզութեան մէջ, թէպէտ յունական քարոզը իւր հիմնական բնաւորութիւնը չպահեց և վստ երեակայութեան նկարագիրներին ընդարձակ տեղ տուաւ: Էին ժամանակներից սկսած շատ քարոզիչներ, մանաւանդ ս. Բարսեղ և Ոսկեբերան, մարդկային հոգու խորքին են թափանցում և անհատական կեանքը պատկերացնում, Յունական նոյն իսկ ամենաճարտարաբանստ քարոզները մեզ առանձին հաճոյք չեն պատճառում այսօր: Նրանց մէջ շատ զօրեղ է հնչում հին ծարտասանութիւնը, Բայց մինչև օրս իսկ մեզ դրաւում են նրանց այն մասերը, ուր քարոզիչներին յաջողութեամբ է ընդհանուր մարդկայինը շօշափել, իսկ դրանք հենց այն սկզբունքներն են, որոնք վանականութեան ազդեցութեամբ են յառաջ եկել: Նոյն իսկ րիւզանդական դասնաբանութեան կոչող հոգի վրայ ձուլում է վանականութիւնից ընկած մի սերմ: Եթէ Յովհաննէս Դամասկացու գլուխ գործող դաւանաբանական երկասիրութիւնը համեմատենք հնազոյն նման երկերի՝ մանաւանդ Գրիգոր Նիսացու մեծ ձկնախոսան, ճառի հետ, իսկոյն տարբերութիւնը աչքի է ընկնում: Մինչդեռ առաջինի մէջ հեղինակը խորապնդին հետեւողականութեամբ զբաղւում է հոգեբանական խնդիրներով, բ-ի մէջ մարդաբանութիւնն (Anthropologie) է զլիարոր տեղ բռնում: Յովհաննէս Դամասկացին ոչ միայն մեղքով և կամքի ազատութեամբ է զրադուում՝ ինչպէս հները այլ խոսում է նաև հաճոյքի և տհաճութեան զգացումների, երկիւղի, բարկութեան, երեակայութեան կարողութեան, խելամուտութեան (Apperception) մտածելու կարողութեան, յիշողութեան, ցանկութեանց և կամեցողութեանց մասին: Ի հարկէ նորա բացատրութիւնները վերջնական չեն, արդէն հին փիլիսոփաները այդ դադափարները իրենց ճշգրիտ սահմաններով մշակել էին: Բայց ի՞նչ պատճառով եկեղեցական հայրերը կարեւոր համարեցին դաւանաբանութեան մէջ այսպիսի խնդիրներով զբաղուել: Աւրիշ ոչ մի պատասխան չենք կարող տալ այս հարցին, եթէ ոչ այն

որ վանականութիւնը արդէն հոգեբանական խնդիրների կարեւորութեան վրայ մատնացոյց էր արել:

Սրանով սկսում է նորից իւր կոխը այն միտքը, որը հին դրութիւնները ճնշել էին: Քրիստոնէութիւնը իբր աշխարհայեցողութիւն խորտակեց հին բնազանցութիւնը այն գիտակցութեամբ, որ մարդ ամբողջ բնութեան հետ համեմատելով բարձրագոյն արժէք ունեցող մի էակ է: Քրիստոնէութիւնն առաջին անգամ գիտնականապէս ներկայացնողները այս գիտակցութիւնը միանցեցնելու: Նորա կարծել են, որ քրիստոնէութիւնը պաշտպանել և նրա ճշմարտութիւնը ապահովեցնել կարող են նրա մտքերը փիլիսոփայական սկզբունքների հետ կապելով: Նորա ընդունել են հին փիլիսոփայութեան ուրուագիծը, որով մարդը հանդէս է գալիս միայն իբր տիեզերքի մի մաս, իսկ փրկագործութիւնը՝ իբր տիեզերաբանութեան մասնաւոր մի երեւոյթ, որ իւր պատշաճ տեղն ունի տիեզերքի զարգացման մէջ: Բուն քրիստոնէական գիտակցութիւնը նորից զարթնելով մուտք չգտաւ ամբողջ յունական եկեղեցու մէջ, Բայց այս միտքը միշտ կենդանի մնաց, Արեւելքում աճող միասինման որ ետ չէ մնում ամենին արեւմտեանից, մշակեց այն: Յունական միասինմանից ամենամեծը՝ Սիմէոն լնոր աստուածաբանը՝ († 1041), մի ամբողջ դրութիւն ստեղծեց, որի հաստատուն յենակետերն էին Աստուած և Հոգի: Ինչ որ այս շրջանակին չի յարմարւում, ինչ որ անիմանալի է և անմիջական կրօնական կեանքի հետ կապ չունի, այստեղ լուսութեան է տրուում: Թէպէտ և սորանով դաւանութիւնը քննադատուած չէր համարուում, սակայն և այնպէս ինքնախաբէութիւն էր կարծելը, թէ դաւանութիւնը իւր տեղում բոլորովին անձեռնմխելի պիտի մնար: Անցեալի բոլոր շատ ծանր էր և դաւանութիւնը ձևակերպելու մեծամեծ դժուարութեանց յիշատակը շատ զօրեղ, այնպէս որ միջնադարեան յոյնի մտքովն անգամ չէր անցնում, գիտակցարար այդ հոյակապ շինութեան մի քարն անգամ շարժել, Թէպէտ ուրեմն այսպէս կոչուած «առարկայական դաւանաբան» (objektive Dogmen) զարգացումը մի որոշ ժամանակից յետոյ կանգ էր առել, բայց և այնպէս ներքին կեանքի երեւոյթները հայեցողութեան մշտական նիւթ էին, և այս տեսակետից դաւանական զարգացումը իսկապէս երբէք չի զարարիլ:

Այս երեւոյթի եկեղեցու համար ունեցած նշանակութիւնը հասկանալու համար ինկատի պիտի առնել միջնադարեան յոյնի վերաբերումը դէպի դաւանաբան: Որքան նա հպարտանում է հայրերի ժառանգութեամբ, այնքան ևս մեծ յարգանքով է վերաբերւում դէպի նոցա մշակած դրութիւնը, բայց ոչ ոք միայն իւր հաւատով իրեն կատարեալապէս ուրախ չի զգում, որովհետեւ ամեն ոք գիտէ

որ ուղղափառութեան նկղ շաղկից աջ ու ձախ բաց անգուցներ են: և որքան յաճախ որ եւ գաւանական խնդիր երևան է գալիս: այնքան ևս աւելի համոզուում են: որ նոյնը հաւասարապէս յարգելի հիմունքներով հերքել կամ պաշտպանել կարելի է * ։ Անականութիւնը եկեղեցուն նրանով ևս օգտակար եղաւ: որ յայտնագործեց մի վիճակ: որ մասնագումնութիւնը ազատ շարժուել կարող էր:

Մինչև այժմ ասածներէց դեռ չի կարելի եզրակացնել: որ վանական հոգին: ինքնակրթութիւնը: վանական լրջութիւնը՝ թափանցել էին նոյն իսկ ժողովուրդի գործնական բարոյական կենսի մէջ: Բայց այս տեսակէտից նշանաւոր է մասնաւորապէս վանական համարուած մի հաստատութիւն: այսինքն խոստովանութեան խորհուրդի տարածումը: Եթէ խոստովանալ ասելով սրտի խորհուրդների մասին պարտաւորեցուցիչ և կանոնաւոր կերպով հաշիւ տալն է հասկացուում: ապա կարելի է ասել: որ այս հաստատութեան ստեղծագործողն ևս Բարսեղ Անարացին է: Խոստովանութեան կարգը բոլորովին համապատասխանում է նորա վանականութեան համայնական կենսի մասին ունեցած դադափարին՝ այն համոզման: որ անհատը միայն իր մի մեծ ամբողջութեան անդամ կարող է կատարելութեան հասնել: դրանով նա ուզում էր ամբողջութեան հոգեկան ոյժերը անհատների առանձնական կարիքների համար օգտակար դարձնել: Այդ նպատակով նա պատուիրեց: որ վանական համայնքի իւրաքանչիւր մի անդամ: իւր սրտի թելադրութիւնները և մոլորութիւնները խոստովանի մարդոց մի մեծ կամ փոքր շրջանում: որպէս զի բարին գիտակցութիւն և ամբացութիւն իսկ շարք ճշնութիւն: Դրանով չէր մտածում ի հարկէ որ և է մէկին խոստովանելու ստիպել: նա ի նկատի ունէր բոլոր մասնակցողների մէջ եղած ճշմարիտ եղբայրական յարաբերութիւնը:

Պաշտօնական եկեղեցին իւր գաստիարակչական գործունէութիւնը սահմանափակել էր մահացու մեղքերի (զլխաւորապէս՝ հերետիկոսութեան, սպանութեան և անբարոյականութեան) համար միայն պատուէրներ տալով: նա հաւատացեալներին թողել էր անորոշ վիճակի մէջ այն մեղքերի թողութեան նկատմամբ: որոնք մահացու չէին: եկեղեցին յոյս էր տալիս թէ զատկից առաջ եղած մեծ պահքը բաւական է անցեալ տարուայ մեղքերը քաւելու համար: Թեպէտ վանականութիւնը այն միտքը յայտնեց: որ թեթեւ մեղքերն իսկ պէտք է քահանային խոստովանել: Բայց այս խրատին չհետեւեցին: այլ ընդհակառակն յառաջ եկաւ և դարգացաւ այն սկզբունքը: թէ

ամեն ինչ անհրաժեշտ չէր մարդկանց խոստովանել: Արդէն Ասկերերան բաւական նրբագոյց զրտնուեցաւ խոստովանութեան վտանգաւոր կողմը ծանաշելու համար: նա գիտէ: որ ամսթմանութիւնը սպանել կարելի է: և յունական եկեղեցու մէջ ուշ ժամանակներում մտաւ այս հասկացողութիւնը: որ մեղքը աւելի է հաստատուում խոստովանութեամբ: Երկնց մեղքերի համար զղջացող հաւատացեալները նաեւ մի ուրիշ բան ի նկատի պիտի առնէին: Արդիւնէս: որ առաջ թեթեւ մեղքերն ևս խոստովանելու խորհուրդ էր տալիս: ըզգուշացնում է միաժամանակ՝ ամենքին չփտահանալ: որովհետեւ միայն հմուտ բժիշկը կարող է հիւանդութիւնը բժշկել: ուրեմն պէտք է քննել՝ ո՞վ է վտահոսութեան արժանի: Այս ազդարարութիւնը խորապէս տպաւորուեցաւ յունական եկեղեցու բմբունման մէջ: և երբ վանականների ազդեցութեամբ խոստովանութեան սովորութիւնը մըտաւ այստեղ՝ հաւատացեալները սկսեցին աւելի նրանց գիմել: որոնք իսկապէս վտահոսութիւն էին վայելում: այսինքն վանականներին:

Պատկերասրտութեան ժամանակներից սկսած մինչև ԺԳ. դարի վերջերը վանականութիւնը կատարելապէս տիրում էր ապաշխարութեան խորհուրդին և խոստովանութեան: Միայն այս շրջանի վերջերում եկեղեցին յաջողեցաւ նոյն իշխանութիւնը խլել: առանց կարողանալու վայելել վանականների հաստատուն հեղինակութեան մենաշնորհը: Դեռ դարեր շարունակ վանականը համարուում էր միակ ընդունակը խոստովանահայր լինելու: և նրան ցոյց տրուած առանձին վտահոսութիւնը մնում է մինչև այսօր: ինչպէս Ռուսիայում այնպէս և յունական հոգի վրայ: Խոստովանութիւնը իւր ամբողջ էութեամբ յունական եկեղեցու համար օրհնաբեր է եղել: նա ամենից աւելի փրկաւետ ազդեցութիւն է ունեցել այն մոլորութեան նկատմամբ: որ եկեղեցական ապաշխարանքը յառաջ բերել կարող էր: այսինքն թէ՛ միայն այսպէս կոչուած մահացու մեղքերն են իսկական մեղքեր: նա է զարգացրել նաեւ կենդանացման և ինքրենեով դադուելու կարողութիւնները սովորական քրիստոնեաների մէջ: Ինչ չափով յունական եկեղեցու մէջ քրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս սրտի գործ է: նոյն չափով բարոյական գործողութիւնը կրում է զղջման գրոշմը: այսինքն վանականութեան պաշտպանած սկզբունքների արդիւնքն է: Բայց վանականութիւնը հոգս է տարել նաեւ: որ զղջում բառը իւր ճշմարիտ իմաստը պահպանէ: այսինքն փոխանակ մտափոխութեան՝ հաստատուն կամք դարգանայ:

Բարոյական լրջութիւն դարձեցնելու համար մատուցած ծառայութիւնից աւելի մեծ են յունական եկեղեցու մէջ վանականութեան աստուած-

* Ի Գլխի ունիմ Աշխիսու և Մանուկ Կոմեն-
ճանկի վիճերը (Kontroversen):

պաշտութեան զգացումը պահպանելու և չհրմա-
ցնելու նկատմամբ տուած օգուաները: Ամէն մի
եկեղեցու համար կենսական հարց է: Թէ արդեօք
Աստուծոյ հետ կենդանի յարաբերութիւն պահ-
ուում է նորա մէջ թէ ոչ: Դրոյց նախող այն
սպաւորութիւնն է ստանում, թէ յունական եկե-
ղեցին ներքին կենդանութիւնը կորցրել է քարացել
է: Կրօնական կեանքի կենտրոնը կազմում է այս-
տեղ դժուարըմբռնելի խորհուրդներով հարուստ
պաշտամունքը: Խոստովանութիւնն ևս իբր պաշ-
տամունքի մի մաս: Իբրև անքննելի գաղափարների
հանդիսաւոր արտայայտութիւն էական նշանակու-
թիւն ունի. տօների անսահման մի շարք բռնում է
ամբողջ եկեղեցական տարին: այնպէս որ տօն
և լուր օրերի մէջ եղած տարբերութիւնը նը-
կատելի չէ գրեթէ: Ս. պատկերները, իբրև տե-
սողութեան վրայ հոգևոր-բարոյական ազդեցու-
թիւն գործող առարկաներ՝ կազմում են պաշտա-
մունքի անրաժան մի մասը: Այնտեղ ուր այս-
չափ արարողութիւններ են կուտակուած միմանց
վրայ, պէտք չէ եզրակացնել, թէ նրանց իսկական
նշանակութեան մասին հասկացողութիւն մնացած
չի լինի: Թէ երևակայութեան մշուշի մէջ կկորչի
այն գաղափարը, թէ Աստուած հոգի է: Սա-
կայն այս բոլորի ներքոյ նշմարելի է մի տեսակ
մանկական հաւատ, որի շնորհիւ յունական եկե-
ղեցւոյ մէջ առ Աստուած ունեցած վստահութեան
և դիւցազնական համբերութեան հրաշալի օրինակ-
ներ են հանդէս եկել:

Վանականութիւնը Թագուցել է միշտ իւր
մէջ յեղափոխիչ մի տարր: Յունական վանականու-
թիւնն ևս խառնուել է երբեմն հերետիկոսական
հոսանքների հետ և եկեղեցու արտաքին կազմա-
կերպութեան դէմ կոտել: Այսպէս կոչուած Հե-
զուխիաստների (լրակացների) վէճի ժամանակ (1341
— 1351), եկեղեցին պիտի լուծէր այն խնդիրը, թէ
վանականների ծայրայեղ ոգևորումը տանելի էր թէ
ոչ: Խնդիրը մասնաւորապէս Աթոսի վանականների
մասին էր, որոնք յափշտակութեան վայրկեաննե-
րում լոյս կամ աստուածային փառք էին տես-
նում: Եկեղեցին յայտարարեց, որ սկզբունքով
ոգևորութեան հակառակ չէ: և պահեց այսպէս իւր
մէջ մի տարր, որի հակադիցութեան կարօտու-
թիւն ունէր: Միւս կողմից ևս ուղղափառ վանա-
կանութիւնը շատ լաւ գիտէր, եկեղեցական ձևերին
յարմարուելով իւր գաղափարները նրան հաղոր-
դել: Պատմական քննադատութեան ներկայ պայ-
մաններում դեռ դժուար է ասել, թէ ինչ չափով
ինքը վանականութիւնն յառաջ է բերել այսպիսի
ձևեր, մշակել և իւր հոգով լեցրել նրանց. բայց
այսքանը կարելի է հաստատել, որ այդ բոլոր ձե-
ւերի հիմնական գաղափարը վանականութեան ա-
ռաջնորդող սկզբունքին համաձայն է և որ սա ա-

մենից առաջ այն գործուն է, որ այդ ձևերի հոգին
ուղիղ և անարատ պահպանել է: Եթէ եկեղեցա-
կան պաշտամունքը իրապէս պատկերացնում է Աս-
տուծոյ մարդկանց մէջ երևալու բարձրագոյն գաղա-
նիքը, եթէ ճիշտ է, որ միայն արժանաւորը կա-
րող է այս գաղափարը տեսնել՝ ապա ուրեմն եկեղ-
պաշտամունք յառաջ բերող շարժառիթները բու-
լորովին նման են նրանց, որոնց վրայ վանականու-
թեան գլխաւոր գաղափարը հիմնուած է: Այն
պարզ միտքը, թէ մարդկանց համար բարձրագոյն
երջանկութիւնը աստուածային տեսնելն է և թէ
Աստուծուն նա կարող է միայն տեսնել, ով մեղքի
կեղտից, կրքերի վրդովմունքից բոլորովին աղաւ է
ինչպէս վանական կեանքում: Նոյնպէս և եկեղ-
պաշտամունքի մէջ ներգործող գաղափարներ են:
Ինչպէս որ վանականը իւր կեանքի ամենալաւ
պէններում տեսնում է Աստուծոյ դէմքը, նոյնը
տեսնում է նաև սովորական քրիստոնեան վանա-
կանի հետ պաշտամունքի ժամանակ և ինչպէս որ
վանականը խիստ ձգնութեամբ իւր համար յայտ-
նութիւն է պատրաստում, այնպէս և պատրաս-
տում է եկեղեցին 4 պահերի միջոցաւ հաւա-
տացեալներին, յետոյ եկող տօները ճաշակելու
աշխատելով որ պահեց ընթացքում իւրաքանչիւրն
աղատուի իւր վրայ ծանրացած մեղքերից: Պաշ-
տամունքը, որ ամենից աւելի մօտ է առօրեայ
կեանքին, սրանով կեանքի հետ սերտ առնչու-
թիւն է ունենում: Քրիստոնէութեան բարձրագոյն
նպատակն է, որ ամբողջ կեանքը մի պաշտամունք
լինի. յունական եկեղեցու նկատմամբ աւելի կու-
րելի է ասել՝ կեանքը համարուում է իբր նախա-
պատրաստութիւն Աստուծոյ պաշտաման: Սրանից է
այն վսեմ ներգաշնակութիւնը, որ տօները յա-
ռաջ են բերում յունական եկեղեցու մէջ: Արշափ
խորն են գրող մեղեդի ձգնական ժամանակները
այն միտքը, թէ սուրբերին մերձենալու համար
մարդ համապատասխան արժանիք պիտի ունենայ,
նոյնափ զօրեղ կերպով աչքի է ընկնում դորա հա-
կադրութիւնը, երբ տօները միջոցին սուրբն ի սրբ-
րոց՝ պարզ, առանց որևէ միջնորդի մարդկանց
առաջ յայտնուում է:

Յունական քրիստոնէութեան բնագործը յան-
ձին իւր ամենայարգելի ներկայացուցիչներին՝ ման-
կական պարզութեան և սրբազան լրջութեան զար-
մանալի խառնուրդն է: Նրանց պարզամտութիւնը
և կոտորեալ վճռականութիւնը յիշեցնում են
մեզ Նախնական քրիստոնէական զարկը և հին
ժողովուրդների մահուան դիմելու անվահերու-
թիւնը: Մով կարող է գուշակել, թէ արդեօք յու-
նական եկեղեցին ապագայում զարգացման բարձր
աստիճաններին պիտի հասնի: Յամենայն դէպս,
ինչպէս շատերը կարծում են, վանականութիւնից
բարեփոխութիւն սպասել չի կարելի: Նա ներկայ

եկեղեցու հետ ածել է և իւր դերը կատարել, Պէտր է ասել, որ նա արդէն իւր կոչումը լրացրել է, սնուցանելով ամենամաւրաւական բարիքներ, և որ յունական եկեղեցին այսօր նրան է պարտական, այն ամէնը ինչ որ դեռ կենդանի է իւր մէջ *.

Թ.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Церк. Вѣстникъ թերթը մի ընդարձակ յողովածով նկարագրում է, թէ ինչ վիճակի մէջ է եղել Օրթոդոքս արեւելքն անցեալ տարին. «Ա. Պոլսոյ Տիեզ. պատրիարքութեան գլխաւոր հոգոսերից մէկն էր Արեւել կղզու բրիտանեայ ազգաբնակութեան ծանր վիճակը, որտեղ եկեղեցական կեանքը երկարատեւ խռովութիւնների շնորհիւ բոլորովին ընկել և եկեղեցւոյ հովիւները ցրուել էին. տարուայ վերջինս երբ յունաց արքայորդի Պէտրիկն կղզու կառավարիչ նշանակուելով քաղաքական գրութիւնը բարեփոխուեցաւ և խաղաղութիւն հաստատուեցաւ երկրի մէջ՝ կարելի եղաւ նաեւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին մտածել. եպիսկոպոսներն ու միւս հոգեւորականներն իրենց տեղերը վերադարձան, խանդարուած և աւերակ դարձած եկեղեցիներն ու վանքերը վերանորոգել սկսան, դպրոցներ բացին և ինչ: Հարկաւ կտրիքը դեռ շատ մեծ է և տարիներն աշխատանք է հարկաւոր մինչև դոնէ արտաքին բարեգործութիւնը վերականգնել, բայց ներկայ տարահով գրութեան մէջ այլ ևս դժուարութիւններ չեն մնում գործ համար:

— Առտանդին Ե. Պատրիարքը իւր հօտի հովուութեան նկատմամբ այն կողմից նպաստաւոր հանգամանքներէ մէջ էր, որ չէզոք զիջք բռնած լինելով յոյն-տաճկական պատերազմի ժամանակ, վայելում էր սուլթանի վստահութիւնը և կարող էր իւր խնդիրներին յաջող ընթացք տալ տաճիկ կառավարութեան առաջ: Նորա և իւր ռինօզի մի քանի կարգադրութիւնները մանաւանդ կարեւոր են եկեղեցական բարեկարգութեան տեսակէտից. այսպէս՝ պատկազրութեան համար հրամայուած է, որ ամէն ջանք գործ դնեն այդ խորհուրդի որբութիւնը բարձրացնելու ժողովրդի աչքում և զգուշաւոր լինեն մանաւանդ օտա-

րահպատակների պատկերիս. ծխական հոգեւորականութեան համար խառն արգելում է քահանայ կամ տարեկաւ ազ ձեռնադրել, առանց որոշ ծուխի հետ կապելու՝ ձեռնադրել քահանայ 30 տարեկանից և սարկաւազ 25 տարեկանից ցած. ծխականներին արգելում է առանց թեմական առաջնորդի գիտութեան կղերականներ ընտրել. առաջնորդներին պատու իրուում է բոլոր քահանաների և սարկաւազների ցուցակը պատրիարքարան ուղարկել, նոցա վարք ու բարքի վերայ հսկել, թոյլ չտալ որ առանց առաջնորդին յայտնելու տեղից տեղ գնան և ինչ: Նոր կարգադրութիւններ չեն սորա ի հարկէ, բայց ցոյց են տալիս թէ ինչ քաների համար գլխաւորապէս և ինչ կերպ հոգ է աւանում պատրիարքարանը:

— Բաղկանեան թերակղզու փոքր սլաւոն աղգութիւններին հետ ունեցած մէճին զայով պատրիարքարանը ստիպուած եղաւ կրկին նոր զեջում անել սերբերին նորանով, որ Սկուպի թեմի առաջնորդ նշանակուեցաւ մի սերբ վարդապետ: Իսկ Բուդաբների հետ թէպէտ մի ժամանակ լուր տարածուեցաւ, թէ հաշտութիւն կայացնելու մտադրութիւն կայ, բայց ինքը Բուդաբների Էկզարխը հերքեց այդ լուրը: Արագիւնները կրելով նա ասել է. «Եթէ յունաց պատրիարքութիւնը իւր մեղքերը ձանաչել է, թող վերջ տայ հերձուածին. Բուդաբական եկեղեցին ո՛չ մի զեջում և ո՛չ մի զստղութիւն չի անել, որ աղգային շահերը դէմ լինէր. դոնէ ես քանի այս եկեղեցու գլուխն եմ այդպիսի բան թոյլ չեմ տայ: Ես ամենից առաջ Բուդաբ եմ և նուիրել եմ ինձ Բուդաբական եկեղեցուն և Բուդաբ ժողովրդին»: Ա. Պոլսում Բուդաբոց նոր եկեղեցու հանդիսաւոր օծումը աւելի ոյժ տուաւ հակառակութեան: — Բոսնեայ և Հերցեգովինայի օրթոդոքսները կողմից պատգամաւորութիւնը դուրսնելով՝ պատրիարքարանը փոքեց նոցա ներքին գործերի մէջ խառնուել, բայց ինչպէս երևում է Բ. դրան ճշման ներքոյ այդ միջամտութիւնը հետեանք չունեցաւ: — Առտանդին ու շաղրութեան արժանի մի դէպք էր նաեւ Սալոբիբիկ Վարդապետը եպիսկոպոսի պատրիարքին այցելելը. թէպէտ այդ այցելութեան արդեւնքը յայտնի չէ, բայց այն հանգամանքը, որ նա անել է ունեցել 194 անդլիական եպիսկոպոսների ժողովական լիճում և օրթոդոքս եկեղեցւոյ հետ յարաբերութիւն հաստատելու նըպատակով՝ ինքն ըստ ինքեան կարեւոր երևոյթ է:

Անտիոքի և Արուսաղէմի պատրիարքութիւնները զբաղուած են շարունակ ներքին դժուարութիւններով և կաթոլիկ ու բողոքական միաբնակարարների դէմ մարտաւելով, որոնք կամաց կամաց խլում են նոցանից իրենց հօտը: Ներքին դժուարութեանց գլխաւոր պատճառ լինում է յոյն և ա-

* Կարեւոր ամսակարգի մի քանի տեղերի վրայ փոփոխել և կրճատել: